

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1962

Tidig vår på Skansen.

An early spring view from the open-air museum

Skansen in Stockholm.

Foto Refot, Stockholm.

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

*Omslagets färgbild visar Linnés Hammarby
med trädgården i sitt flor.*

*On the cover Carl von Linné's homestead Hammarby
with the garden in blossom.*

Foto Åke Grundström, Stockholm.

Se Olof H. Sellings uppsats Arkiatern på Hammarby i denna årsbok.

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1962
Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm*

PALBITZKI I VAPENLUNDEN

av Sigurd Wallin

Äktenskap enbart inom ståndet gjorde den svenska adeln, under den period då denna regel var gällande, till en enda stor släktskapsenhet. Stamträden flätade sig i varandra till något som närmast liknade en hopslingrad tropisk urskog. Liknar man det hela helt enkelt vid en lund, ligger det åtminstone ingen överdrift i bilden. Stammarna stå tätt, och grenverket rundar sig till en mjuk bågeform, utåt sluten av det gemensamma lövtäcket. Grenflätningens mönster kan studeras från lundens inre. Och där kan en enstaka familjs andel te sig invecklad som trådarnas konstfulla flätning på en knippeldyna. Men om man får följa en helt nyinflyttad ätt vid dess inväxande i den svenska vapenlund, kan mönsterbildningens natur framstå tydligare. Julitafamiljen Palbitzki är en sådan ätt.

Helt utan släktgemenskap inom ståndet kom den förste Palbitzki med gynnad hovställning och i riksrådsklass in som svensk godsherre. Och med Julita som stamgård oavbrutet under två århundraden växte familjen in i det svenska frälset. Inom den fjärde generationen voro trettiofem ätter befryndade, och Palbitzki's blod fortsatte att flyta in i allt flera stamträd fastän i mer och mer uttunnat skick.

Att Palbitzki från början varit ett påfallande nytt inslag i omgivningen vågar man räkna med enligt skalden Johan Gabriel Oxenstiernas observationer från granngårdssynpunkt jämnt ett århundrade senare. Hans ofta citerade karakteristik talar om yra och vilda ögon och om en släkt, varest ingen är som ej kunde giva ämne till en roman. Och han, den gustavianske hovmannen, kände

minst lika noga som vi till de interna mesalliansbekymren på Julita och att Palbitzki blodet var närvarande även i familjen Horn, både hos riksgrevinnan Katharina Ebba Horn, hos hennes bror greve Fredrik, som 1772 bad att få heta Gustafsvän, och hos hans son Claes Fredrik på Huvudsta, som 1792 frändömdes ättenamnet.

Men sedan ännu hundra år av godsherrelevnad passerat på Julita kunde den sörmländske herrgårdsskildraren Olof Eneroth om det sista friherreparet Palbitzki avge sin likaledes flitigt återgivna deklaration om ett patriarkalismens idealtillstånd i stor-godssamhörigheten Julita gård. Dit hade alltså sammansmältningen med traditionsmiljön nått. Kunde man mer i detalj följa en sådan försvenskning i dess fortgång, gäve detta kanhända en glimt av funktionssättet hos en strängt slutet och regelbehärskad grupp i ledande ställning inom svenskt samhälle.

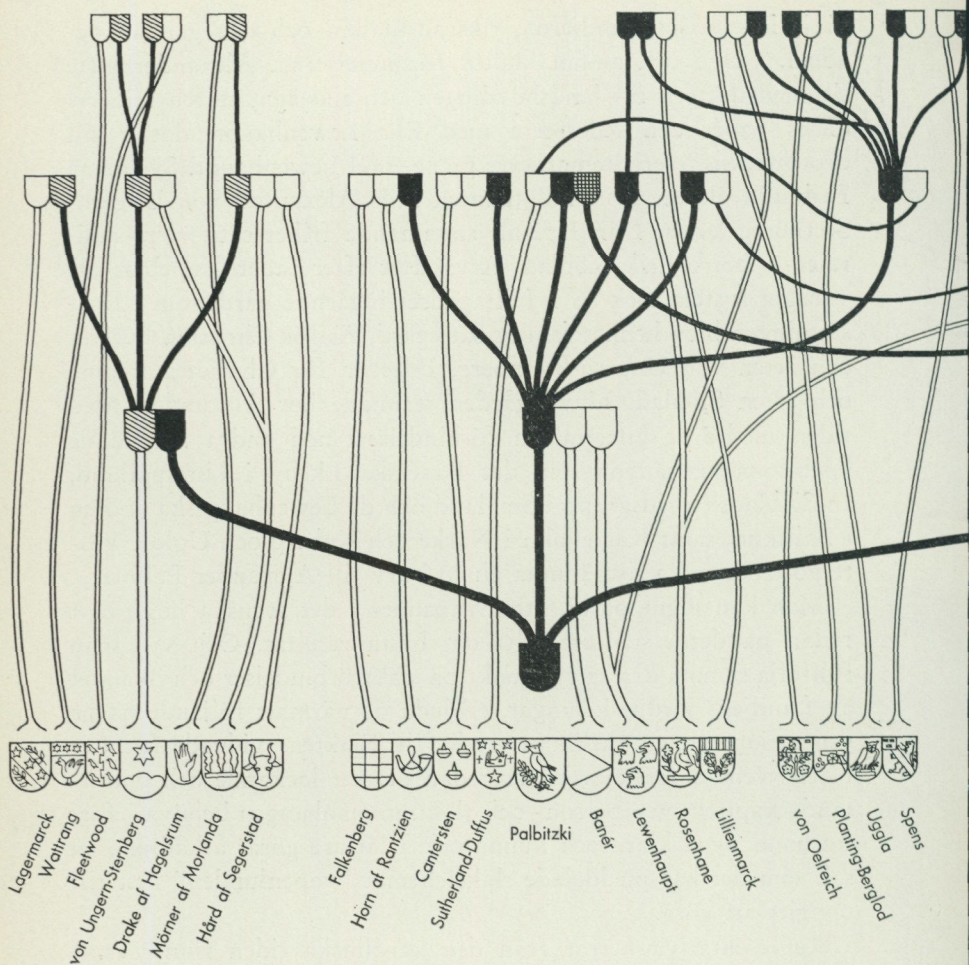
Mattias Palbitzki kom 1642 som nittonåring till drottning Kristinas hov genom förmedling av Gustaf Horn. Han tillhörde en gammal polsk adelssläkt med betydande men krigshärjade familjegods i Hinter-Pommern. Efter akademiska studier var han på väg att söka sig en framtid ute i Europa, då han hos vår drottning vann ett förtroende och beskydd, som räckte hennes regeringstid ut. På långa europeiska resor, vilkas utsträckning till avlägsna orientländer förhindrades enbart av krigsförhållanden, tjänade han sin härskarinna i allehanda uppdrag både som konst-agent och diplomat. Hans ställning inom det nya hemlandet befästes ytterligare genom giftermål med dottern och arvtagerskan till den efter Gustaf Adolfs död hit inflyttade österrikaren friherre Paul Khevenhüller, som ställt en betydande del av sin förmögenhet till konungens förfogande och sedan som pant innehade kungsgården Julita och såsom svenskt riksråd tillhörde rikets högsta skikt. Ett annat f. d. kloster gods, Alvastra, hade Mattias Palbitzki redan tidigare i förläning.

Detta var alltså de förutsättningar som den nya generationen av svenskfödda Palbitzkier hade att bygga sin ställning på. När Mattias Palbitzkis tre barn, sonen Alexander och döttrarna Christina Beatrix och Charlotta Regina, delat arvet och på 1680-talet voro färdiga att ingå äktenskap, stodo möjligheterna öppna att

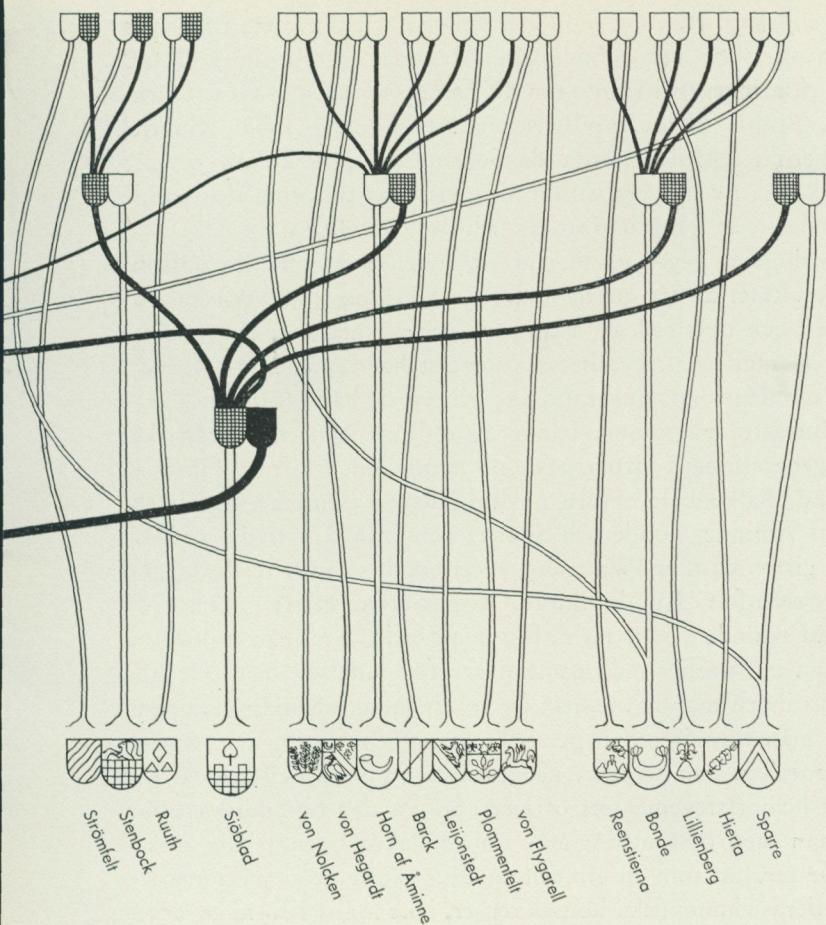
välja i de bästa familjerna, riksrådsklassen och den gamla högadeln. Och i den andan knötos förbindelserna. Alexander gifte sig med dottern till landshövdingen och riksjägmästaren friherre Claes Banér och sedermera med Eva Lewenhaupt, dotter till drottningens överkammarherre greve Axel Lewenhaupt. Systrarna Palbitzki äktade generallöjtnanten Nils Alexander von Ungern-Sternberg av en från Lifland stammande friherreätt, resp. amiralen friherre Erik Siöblad. Arvskiftet efter fadern innebar, att vardera systemen fick en i Julitagodset ingående gård, som i fortsättningen blev hennes familjs sätesgård, Äs för Christina Beatrix och ätten von Ungern-Sternberg, Fogelsta för Charlotta Regina och ätten Siöblad. Huvudgården stannade hos Alexander. Med tiden medförde giftermålen förbindelser med andra betydande adelsdomäner sådana som det Banérska Ekeby i Östergötland, en Siöbladsk gårdsgroup i Småland och de Lewenhauptska godsens i Baltikum samt Käggleholm i Närke och Koberg och Uplo i Västergötland, vilka sistnämnda gingo i arv till Alexander Palbitzki.

Man kan lugnt påstå, att inväxandet i det svenska högfrälset redan på detta stadium nått det bästa resultat. Och vill man fullfölja samma krassa synpunkt på släktförbindelser och ökandet av familjens jordbesittningar, erbjuda de närmast följande bägge generationerna ett tacksamt studiefält. Släktens vidgade fotfäste i den svenska frälsejorden är redan det ett lockande och omfattande kapitel, men person- och släktsammanhangen behöva i första hand ligga klara och kunna också lättare göras åskådliga, en sak som det här meddelade släktschemat "vapenlunden" fått till uppgift att göra.

Representativa herrar från den karolinska tiden finnas samlade i två mycket kända porträttserier, dels Karl XI:s rådsherrar av Ehrenstrahl i riksrådssalen i Gripsholms slott, dels Karl XII:s generaler av David von Krafft i Drottningholms karolinersal. Det kan tjäna som en mätare på familjen Palbitzkis framgångar, att man där finner bilderna av ej mindre än ett tjugotal herrar, vilkas stamträd äro inflätade i Palbitzkis vapenlund. Men kanske denna revy också kan ges en negativ innebörd och visa på en gränsdragning, inom vilken det främmande elementet ej kunde nå fram. Man påminnes om att vissa vapen lysa med sin frånvaro i Pal-

Atten Palbitzki's vapenlund, den grupp av svenska adelsätter, vari den inflyttade polska ätten blev ingift under sina tre första i Sverige födda generationer. Schemat visar friherre Mattias Palbitzki's ättlingar med gradvis minskande andel av Palbitzki's blod markerat med svart. Bärarna av stamfaderns och hans båda mågars namn markeras med särskild beteckning, svart för

Palbitzki, snedrandigt för von Ungern-Sternberg och rutat för Siöblad. Vit sköld och vit stam betecknar ingifta. Man och hustru återges i vedertagen heraldisk placering. Varje släkts vapen står vid foten av vederbörande stamträd.

bitzkis sällskap. Kan det möjligen vara så, att dörrarna till några värdiga adelshov voro obönhörligt stängda. Det skulle i så fall vara förklaringen till frånvaron av namn sådana som t. ex. Oxenstierna, Brahe, Bielke, Gyllenstierna. Och unge Johan Gabriel Oxenstiernas lekfullt gjorda dagboksnotis skulle kunna gömma på en skugga av den realistiska arvsaristokratism, som den gamle rikskansleren en gång omfattade och drev effektivt.

Vapenlunden avger emellertid sitt vittnesmål om det odisputabla resultatet av tre generationers insläktning i det svenska ridarhuset, och dess rad av ättevapen ger ett begrepp om omslutningen av ingiftena. Kvaliteten i urvalet har redan blivit antydd i fråga om den första generationen, och att de båda följande släktleden fortsatte på samma banor är tydligt. Man kan från den andra generationens giften peka på namn som Mörner, Hård af Segerstad, Falkenberg, Horn af Rantzien, Rosenhane, Stenbock, Horn af Åminne, Bonde och Sparre, och från den tredje generationens giften på t. ex. Watrang, Fleetwood, von Oelreich, Ugglå, Spens, Strömfelt, Ruuth, Barck, Reenstierna, Hierta. Jämte de släkträd i lunden, som nu ej blivit anförda, har man anledning att räkna in familjer med ganska täta förbindelser, men där tillfälligtvis ingen manlig medlem har plats inom schemats fixa ram.

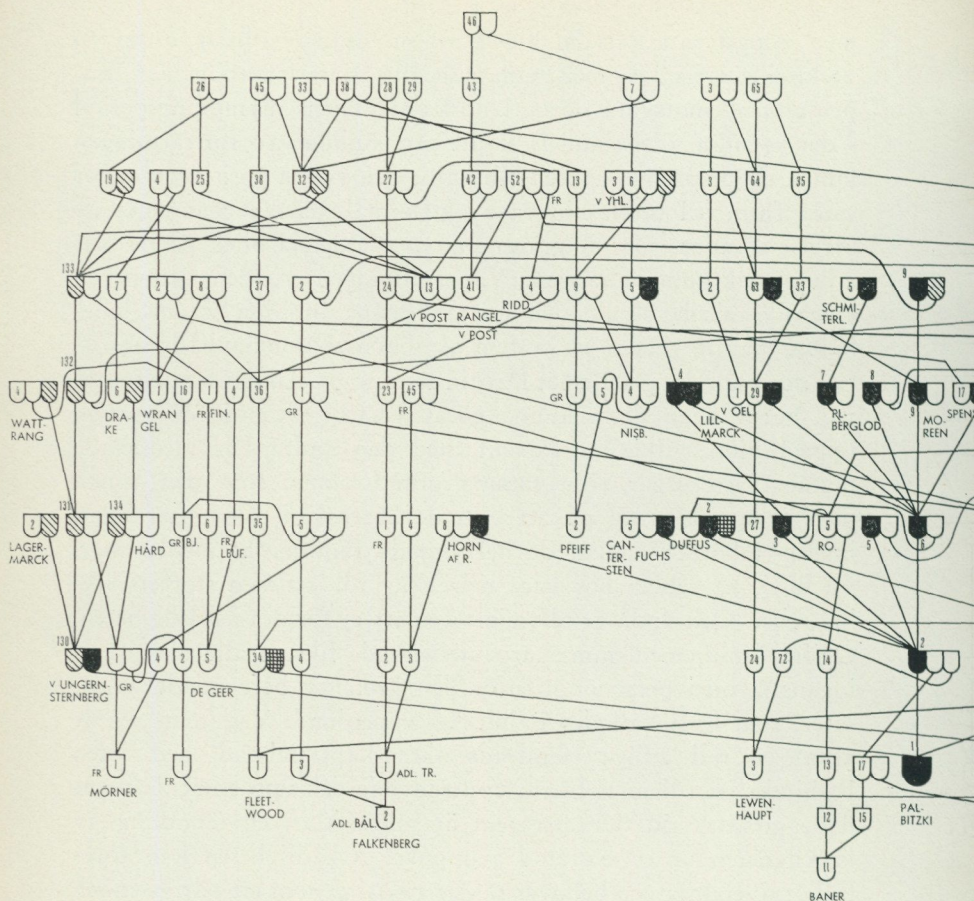
I sin mån förmår redan personbesättningen att röja viss naturlig gruppering, som beror av geografiskt grannskap eller t. ex. har rötter i hemortsregementets officerskår. På den Siöbladiska sidan är flottan med dess utpräglade amiralssläkter i en tydlig majoritet. De resultat som en allvarlig analys skulle ge av personvalen och av deras ekonomiska konsekvenser, icke minst i form av arvejord, kan översiktscilden egentligen blott antyda. Men en detaljerad kunskap i dessa ämnen är så grundmurad i intresserade kretsar, att den lätt kan få ätteträdens vinterkala stammar att inför sådana läsare veckla ut stora och små blad som tecken på släktgårdar landet runt.

Summan av betraktelserna över de tre första infödda generationerna Palbitzkis ingiften blir, att släkten under denna tid nått fram till en stadgad position med både höjd och vidd. Då verkligheten i regel ej bjuder på skarpt markerade periodgränser, är det givetvis en konstruktion att just här ställa upp en sådan gräns

med uppgift att antyda, hur snart en dylik ställning blivit en verklighet att räkna med. Om man alltså låter släktschemat "vapenlunden" motsvara den utländska stammens inympningsperiod i det svenska adelsståndet, skulle ett studium av fortsättningen kunna riktas på hur släkten bibehållit den vunna positionen under tiden fram till upplösningen av giftermålssparren gent emot de ofrälse stånden, som är gränspunkten för denna blick på de heladliga släktsammanhangen. Var ställningen vunnen genom en extensiv taktik, skulle den utifrån denna position kunna bibehållas snarare genom ett system av inbördes sammanhållning.

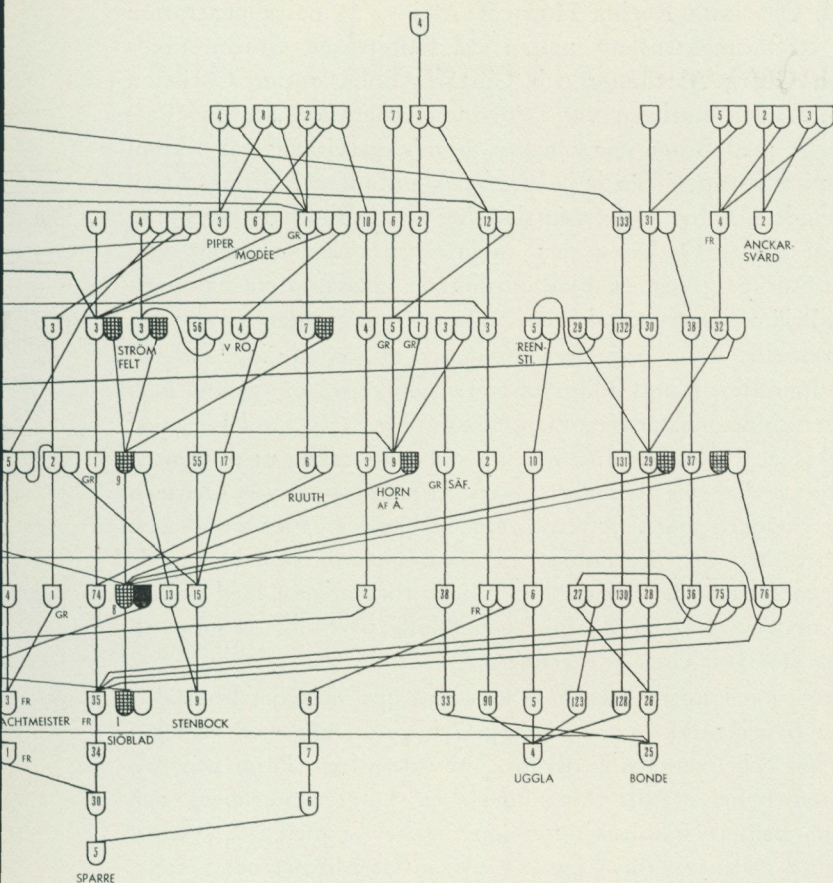
I den mån det problemet fått sin lösning på släktförbindelsernas väg borde även detta kunna göras åskådligt genom en grafisk uppställning, vilket är försökt med den andra här meddelade tablån. Den utgår från samma grundstomme som den första men är specialiserad på att visa de äktenskap, som efter hand ingåtts inbördes mellan de befryndade familjernas medlemmar. En blick på tablån bör vara tillräcklig för att visa stoffets rikhaltighet. Och ändå är allt gjort för att ej förlora åskådligheten. Ogifta familjemedlemmar äro utelämnade liksom alla äktenskap ingångna med personer utanför den krets av befryndade adelsätter, som nyss kallades Palbitzkis vapenlund. Vad man ser är alltså en rad adliga stamträds äktenskapssamband med ätten Palbitzki från dennas första uppträdande och upp emot de blandade giftenas tid. Urvalsregeln är alltså klar, en renodling av verkligheten ur en bestämd synpunkt. Åskådligheten kan förefalla tvivelaktig och behöver säkert stödas genom ett par exempel.

Först kan man observera äktenskapen inom de närmaste släktfamiljerna Palbitzki, von Ungern-Sternberg och Siöblad, vittnande om sammanhållning allt ifrån begynnelsen. Av de sex herrar Palbitzki, som residerat på Julita gård, ha tre hämtat sin brud på granngårdarna Äs och Fogelsta. Alexander Palbitzkis äldre son Axel Gottlieb var gift med sin kusin Charlotta Christina Siöblad. Hans yngre broder Gustaf Adolf Palbitzki gifte sig med dottern till samma kusin i hennes tidigare äktenskap med ryske vice amiralen Kenneth Sutherland lord Duffus. Därigenom blev Charlotta Christina Siöblad både kusin, svägerska och svärmor till Gustaf Adolf Palbitzki. I samma brödrakrets var Alexander

Aktenskapsförbindelser inom ätten Palbitzki's svenska adliga släktkrets under perioden för enbart adliga giften. Schemat uppstår äktenskap mellan medlemmar av de familjer, som blivit befreundade med familjen Palbitzki under dess livstid. Ogifta släktmedlemmar äro utelämnade liksom förbindelse med släkter utanför denna krets. Flätverkets tydlighet har stundom befordrats genom att åldersföljden mellan syskon blivit ombytt. Släktnamn, som måst förkortas i schemat, förklaras härnadan. De genealogiska uppgifterna äro hämtade ur Elgenstiernas ättartavlor, vars tabellnummer såsom ledning insatts på resp. personer.

Ätter, släktgrenar och värdigheter; från vänster: Wattring, adlig — Lagermarck, adl. — von Ungern-Sternberg, friherre — Mörner af Morlanda, frih., greve — Hård af Segerstad, adl. — Drake af Hagelsrum, adl. — Wrangel af Saus, greve — De Geer, adl., frih. af Finspång, frih. af Leufsta — Fleetwood,

frih. — Falkenberg af Bålby, adl., grevl.; af Trystorp, adl., frih. — von Post, adl., adopt. Rangel von Post, adl. — Ridderstolpe, greve, frih. — Horn af Ranzien, frih. — Pfeiff, adl., frih. — Nisbeth, adl. — von Yhlen, adl. — Cantersten, adl. — Fuchs — Sutherland-Duffus, skotsk lord — Lilliemarck, adl. — Lewenhaupt, greve — von Oelreich, adl. — Banér, frih. — Rosenbane, frih. — Planting-Berglod, adl. — Schmitterlöf, adl. — Palbitzki, frih. — Moreen — Spens, greve — Wachtemeister, frih. af Björkö, greve af Johanneshus — Sparre af Rossvik, adl., frih., greve af Sjöfdeborg — Siöblad, frih. — Strömfelt, frih., greve — Stenbock, greve — von Rosen, greve — Modée, adl. — Piper, greve — Ruuth, adl., greve — Horn af Aminne, frih., greve — Ugglå, adl., frih. — Reenstierna, adl. — Bonde, adl., frih., greve af Björnö, greve af Säfstaholm — Anckarsvård, greve.

Israel Palbitzki gift med dottern till sin kusin Anna Regina Siöblad, Charlotta Regina Horn af Åminne. I nästa generation skedde ett kusinäktenskap mellan två Palbitzkier, Gideon Fredriks son Georg Alexander och Gustaf Adolfs dotter Christina Charlotta. Och slutligen var i följande generation Mattias Palbitzki gift med Beata von Ungern-Sternberg, vilkens far liksom Mattias var ättling i fjärde ledet efter stamfadern Mattias. Ätten utslocknade, då den yngre Mattias dog år 1851 och friherrinnan Beata år 1872. Omkring den tiden voro också namnen von Ungern-Sternberg och Siöblad utplånade, medan deras avkomlingar alltså i stort antal levde vidare i mångfalden av släkter.

Släktr Tabellen visar upp flera ätter med upprepade ingiften vid olika tidpunkter. Bland de första är Lewenhaupt, som genom hela sex generationer nästan regelbundet knutit nya förbindelser med Palbitzki, så att det blir allt mer invecklat att räkna ut procenten av Palbitzki blod hos ättlingarna, särskilt sedan även von Oelreich blivit en trogen part. Ätterna Sparre, Bonde, Fleetwood och Falkenberg äro väl företrädade i hela knyppelmönstret, medan de senare generationerna visa särskilt talrika förbindelser med släkter som Stenbock, Horn af Åminne och Bonde på Siöblads sida och von Post hos von Ungern-Sternberg.

Släkten von Ungern-Sternberg kan visa upp hela det för släktgruppen överlag iakttagna förloppet, begynnande med insteg i många hus och övergående till täta inbördesgiften. Paret generallöjtnanten friherre Nils Alexander von Ungern-Sternberg och Christina Beatrix Palbitzkis två söner gifte sig med två systrar, döttrar till fältmarskalken greve Carl Gustaf Mörner och Catharina Margareta Bonde. Den yngre, överstelöjtnanten Nils von Ungern-Sternberg (tab. 134), hade dottern Christina Charlotta, gift med livdrabanten överste Hans Leonard Drake af Hagelsrum till Bultsjö, Sundsö, Lövåsa, Forsnäs och Österby i Östergötland. Den äldre sonen (tab. 131) fältmarskalken Mattias Alexander von Ungern-Sternbergs son majoren Fredrik von Ungern-Sternberg (tab. 132) var gift med en dotter till landshövdingen friherre Carl Mårten Fleetwood och deras son löjtnanten vid Södermanlands regemente Mattias Alexander von Ungern-Sternberg med dottern till överkammarherren friherre Jean Jacques De Geer af Finspång.

Genom sin mosters gifte med major Ernst von Post var löjtnant Mattias Alexander nära befreundad med dennes talrika barnskara, och mellan de båda familjerna knöts en hel serie av giften, vilken fortsatte även i följande släktled.

På detta sätt kan man fortsätta att leta sig fram i flätmönstret. Den som på förhand är välbekant med den svenska adelns genealogi kan ha ett släkthistoriskt intresse att följa trådarna med en igenkännande nick till varje person. En nymornad lärgirig och energisk personhistoriker har möjlighet att finna facit till blindkartans chiffer medelst ättartavlornas tabellsiffror. Nöjer man sig helt enkelt med ett allmänintryck av släktsammanhangens roll inom en viss samhällsgrupp med betonat gemensamma intressen, så kan flätmönstret självt ge en direktbehållning i form av ett synintryck. För Julita gårds historia, som har så många mestadels oskrivna kapitel, alla från växlande men lika centralt betydelsefulla samhällsområden — medeltidsklostret, kungsgården, bruksverksamheten, lantmannanäringen, ortspolitiken och de öppnade utblickarna mot världshändelserna — spelar ägarnas personhistoria rollen av en katekes, som ger det underlag som behöver vara till hands, även om katekesutanläsningens tid skulle vara förbi.

Litteratur:

De genealogiska uppgifterna för denna framställning äro hämtade ur G. Elgenstiernas ättartavlor. Den översiktliga bild av släktsammanhangen, som är ändamålet med föreliggande framställning, torde icke nämnvärt kunna förtryckas av att i litteraturen meddelade rättelser till ättartavlorna samt andra nyare personhistoriska forskningar ej här blivit använda.

Släkten Palbitzki och Julita gård ha ofta berörts i litteraturen, varom en förteckning i Fataburen 1957, sid. 56 ger upplysning. Särskilt bör dock här framhållas *Wilhelm Nisser*, Mathias Palbitzki som connoisseur och tecknare, Uppsala 1934, *Svante Svärdströms* inledning till Julitavägledningen (första upplagan 1935) och ett flertal uppsatser av *Marshall Lagerquist*.

Résumé

Palbitzki dans le bosquet héraldique

Mattias Palbitzki, jeune homme de noble famille polonaise, arriva en Suède en 1642 et entra à la cour au service de la reine Christine. Elle se servit de lui comme connaisseur d'art et comme diplomate. Il fit de longs et lointains voyages à l'étranger et se maintint toujours très haut dans la faveur royale.

Il épousa une Khevenhüller, de la famille de la haute aristocratie autrichienne, comme lui récemment immigrée en Suède. Il n'avait donc encore aucun lien de parenté avec l'aristocratie suédoise. Mais il possédait des domaines en Suède et devint par son mariage propriétaire de la terre de Julita en Södermanland. Ses descendants y résidèrent pendant deux siècles entiers comme seigneurs suédois.

La noblesse d'un pays où l'on se marie uniquement dans sa propre classe forme petit à petit une grande association familiale. L'aristocratie suédoise en est un exemple particulièrement significatif car elle est numériquement restreinte par rapport à celle d'autres pays. La famille Palbitzki est un cas typique de la place qu'une seule famille peut prendre dans ce groupe plus important. Deux tableaux généalogiques mettent ces faits en évidence.

Le premier montre les trois premières générations nées en Suède de la famille polonaise des Palbitzki et leurs alliances matrimoniales avec des familles de l'aristocratie suédoise. Ces alliances embrassent trente-cinq familles suédoises, surtout du plus haut rang. La possession d'un lot important de terres nobles allait de pair avec ces mariages et garantissait la situation de la famille.

L'autre tableau généalogique montre comment la position acquise se maintenait grâce aux alliances au sein d'une même famille. Le tableau inclut les liens matrimoniaux contractés entre membre des familles associées durant la période des alliances avec la pure aristocratie. La situation de fortune qu'on avait pu obtenir se maintenait également au moyen de ce système d'alliances matrimoniales.